

BOLALAR FOLKLORI TURLARI VA ULARNING KELAJAK AVLOD TARBIYASIDAGI O‘RNI

Qo‘chqorova Dilfuzaxon Egamovna

Toshkent viloyati Zangiota tumani 13-son

bolalar musiqa va san‘at maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Har bir xalqning o‘tmish tarixi va madaniyati eng avvalo uning og‘zaki ijodi-folklor san‘atida, doston, mif, ertak, topishmoq va eposlarida yaralgan bo‘lib, ular millatning o‘zligini anglash, uning o‘ziga xos milliy qadriyatlari va an‘analarini saqlash va rivojlantirishda bebaho manba hisoblanadi.*

Ushbu maqolada bolalar folklorining topishmoq janri bilan yosh avlodning barkamol bo‘lib yetishidagi orni va bolalarda ijobiy xususiyatlarning shakllanishida bilvosita ta’siri haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *bolalar, folklor, alla, ohang, tez aytish, sanama, nutq, ertak, meros, qo‘shiq, she‘r, xalq o‘yinlari, topishmoq, tarbiya.*

Har bir inson bolaligidan boshlab o‘zi bilmagan holda katta odamlarning e‘tibori qaratilgan mo‘jizaviy mavjudotga aylanadi. Kattalar unga ism qo‘yadilar, beshikka belaydilar, allalar aytadilar, qo‘lchalariga ovoz chiqaruvchi o‘yinchoqlar tutqazishadi. Bir oz gap eshitadigan bo‘lgani zahoti ovunmachoqlar aytishadi. Keyinchalik esa farzand topishmoqlar, ertaklar, qo‘shiqlar olamiga kirib xalq rasm- rusumlari, og‘zaki ijodi og‘ushida ulg‘aya boradi.

Xalq qadim zamonlardan farzandlarning ma‘naviy va jismoniy tarbiyasiga alohida e‘tibor bilan qaragan. Agar allalar, ertaklar uning ma‘naviy dunyosini boyitsa, turli o‘yinlar: quvlashmchoq, bekinmchoq, chillak, varrak uchirish kabilar jismonan chiniqtirgan. Yosh bolalar alohida e‘tiborga loyiq xalqlarda esa ular uchun maxsus badiiy so‘z namunalari yaratilgan. O‘zbeklar ana shunday xalqlar qatoridan munosib o‘rin oladilar. Tez aytishlardan tortib allalargacha, topishmoqlardan tortib sanamachoqlargacha bevosita yosh avlod tarbiyasiga bag‘ishlangan bolalar folklori janrlarini, namunalarini tashkil etadi.

O‘zbek xalqining boy o‘tmishiga boshqa millat vakillari havas bilan qarashadi. Negaki O‘zbek folklorida boshqa millat folkloridan ajralib turuvchi bolalar folklori keng va boy manbaalardan iborat. Inson hayotida eng esda qolarli va kelajak uchun poydevor hosil qilish mumkin bo‘lgan vaqt bu bolalik davri hisoblanadi. Ajdodlardan qoldirilgan xalq og‘zaki ijodlari, yozma adabiyotlar, milliy urf-odat va an‘analarimiz, milliy musiqamiz, qo‘shiqlar, laparlar qay birini olmaylik barchasi insonni tarbiyaga yetaklaydi.

Xozirgi globallashuv davrda, o‘sib kelayotgan kelajak avlodlarimizning milliy ruhda tarbiyalashda, xalq og‘zaki ijodining aynan bolalar folkloriga urg‘u berilish lozim. Maktabgach ta’lim muassasalarida, o‘rta maktab va bolalar musiqa va san‘at maktablariga, folklor soatlarini keng joriy qilish, kerak bo‘lsa darslik sifatida yanayam boyitib, bolalar folklor qo‘shiqlarini har tomonlama yangicha metodlar bilan shakllantirib, milliy tarbiya tushunchasini singdirish kerak. Bolalar folklorini to‘plash va targ‘ib etish – ajdodlarimizning yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazish borasidagi qadimiy an‘analarini tiklash yo‘lidagi muhim bir qadamdir.

O‘zbeklar bolalar folklorlariga oid asarlarni bir necha asrlar oldinoq hozirgi zamon pedagogikasi talablarini his etgandek yaratganlar. Aslida xalq bu talablarni o‘zicha hisobga olgan. Pedagogika fani esa ularni keyinchalik kashf qilgan. Xususan, bolalar uchun yaratilgan asarlarning tili sodda, mazmuni esa esda qoladigan bo‘lishi lozim. Shuningdek, bu asarlar albatta tarbiyaviy ahamiyat kasb etgani holda, bolalarda xalqiga, vataniga, qadriyatlariga, ajdodlariga hurmat ruhini shakllantirishi kerak. Bunday namunalar farzandlarimizning ma‘rifiy ozuqasi hisoblanadi. Bo‘rining yirtiqchligini, tulkining ayyorligini ular dastlab o‘zlariga atalgan ertaklardan bilib oladilar. Ayni paytda, bunday asarlar bolada go‘zallikka intilish tuyg‘usini uyg‘otishga ham mo‘ljallangan bo‘ladi. Masalan, oy-o‘n to‘rt kunlik yoki hiloldek; qiz- go‘zal, chiroyli, o‘n to‘rt kunlik oydek; yigit-mard, jasur, pahlavon, hunarli kabi o‘xshatish va sifatlashlar bilan yonma-yon tasvirlanadi. Natijada, bolalar folklori bilan aloqada bo‘lgan farzand ularni tinglash yoki o‘qish barobarida o‘zbekning o‘zbekona tarbiyasi bilan tanishib boradi va o‘zbek bo‘lib voyaga etishadi.

Folklorshunos olimlarning say xarakterlari bilan qadimiy xalq o‘yinlarini aniqlash, o‘rganish o‘zbek xalqining milliy sport va xalq o‘yinlari aholining yashash sharoitiga qarab, xilma-xil bo‘lib, umumiy miqdori 3-5 mingdan kam emasligini tadqiq qilishgan va o‘rganishgan. Xalq o‘yinlarini aniqlash, o‘rganish va yangidan targ‘ib qilish ma‘naviyatimizni yanada yuksaklikka ko‘tarishga xizmat qiladi.

Bolalar o‘yin folklorida o‘yinlar o‘z tarkibida muayyan ritmik izchillikka asoslangan xatti-harakat, ramziy ma‘no kasb etuvchi etnografik detallar, poetik folklor na‘munalari, ohang va tomoshaviylik elementlarini yahlit holda mujassamlashtirgan sinkretik hodisadir.

Bolalar o‘yinlari ajdodlarimiz tafakkurining eng qadimgi elementlaridan biri bo‘lgan ibtidoiy rituallar va marosimlarning tarkibiy qismi sifatida juda qadim zamonlardan yuzaga kelgan. Bolalar folklori kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining uyg‘unlashuvi oqibatida yuzaga kelgan o‘yinlar, qo‘shiqning butun bir tizimi tarzida tarkib topgan. Uning yaratilishida kattalar ham bolalar bilan birgalikda o‘z hissasini qo‘shishgan. Kattalarning o‘z farzandlarini suyib erkalashlariyu, rag‘batlantirishlari, olqishlari kelajakda komil inson bo‘lib, kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalar folklori xalqimiz og‘zaki ijodining tarkibiy qismini tashkil etadi. Uning o‘zi topishmoq, tez aytish, sanamachiq kabi ko‘p janrlardan tashkil topgan. Bola uchun dastlabki hayot darsligi, ma‘naviy boylklarning bitmas-tuganmas xazinasidir.

Bola tug‘ilgan zahoti dunyodagi eng mehr bilan aytiladigan qo‘shiqni eshitadi. Alla ana shu qo‘shiq hisoblanadi. Sevimli shoirimiz Cho‘lpon alla haqida shunday degan edi: “Bir bola uxlamasa, alla aytadilar. Bola tez uxlab ketar. Chunki ul andin bir lazzat his qilur”. Bu ifodada allaning eng muhim fazilati- bola ruhiga ta‘siri aks etgan. Keksalarimiz allaning sadolari bola ruhiga imyon, vataniga muhabbat, xalqiga hurmat, o‘zi tug‘ilgan oilaga izzat bo‘lib quyilishini ko‘p aytganlar. Alla atamasi olimlarning ta‘kidlashlaricha ovutib, uxlatish ma‘nosini berar ekan. Ayni chog‘da bu so‘zning “Alloh” dan olinganligi ham ta‘kidlanadi.

Alla deyarli hamma xalq og‘zaki ijodida bor. Uni ruslar “kolobelnaya”, gruzinlar “nanina” deb atashadi.

Alla qo‘shiqlari matnida bir nechta mavzular ifodalanadi:

- 1) onaning farzand ko‘rganiga shukrona keltirishi;
- 2) onaning farzandiga baxt-saodat tilashi, uning kelajagi porloq bo‘lishini Allohdan so‘rashi;

3) o‘zining his-tuyg‘ularini, ba‘zan turmushidan hasrat qilishlarini bayon qilishi. Ammo allaning matnida qanday mazmun ifodalanishidan qat‘i nazar farzand ko‘rgan ayolning bolasiga bo‘lgan muhabbati ustivorlik qiladi.

Alla aytish an‘anasi bizga uzoq o‘tmishdan meros bo‘lib keldi. Akademik shoirimiz G‘afur G‘ulom so‘z mulkingning sultoni Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoniga bergan sharhida Farhodning beshigi atrofida yig‘ilishib: “Yuz ohang bilan alla aytar edilar”, - deydi. Yodimizda bo‘lishi keraki, dunyoda o‘z kashfiyotlari, she‘r va dostonlari bilan mashhur bo‘lgan hamma odamlar go‘dakligida alla eshitib ulg‘aygan. Alladagi fazilatlarini Abu Ali ibn Sino ham alohida ta‘kidlagan. Xususan, shifokor alloma allaning bola ruhiy tarbiyasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishni alohida uqtiradi. Tabiiyki, beshikda tebranayotgan go‘dak allaning so‘zlarini idrok etolmaydi. Bola uchun, allaning kuyi, ijro usuli ahamiyatliroqdir. Ona shuning uchun allani berilib, butun vujudi bilan bolsiga ruhan ta‘sir ko‘rsatishga urinib aytadi. Ayni paytda, alla matni onaning umidlari ifodasi, ba‘zan hasrat qilish usuli, ko‘pincha dil so‘zlarini bayon qilish shakli sifatida qadrli bo‘ladi.

Bolalar folklorning yana bir janri ertaklardir. Tabiiyki, bu ertaklar kattalar folkloridagi namunalardan syujetdagi va tildagi soddalik bilan ajralib turadi. Ularning matnlari ham hajm jihatidan qisqa bo‘ladi. Ishtirok etadigan qahramonlar –obrazlar esa ko‘pincha hayvonlardir. Kattalar yosh bolalarga bag‘ishlangan ertaklar orqali bir qator maqsadlarni nazarda tutganlar. Jumladan, bunday ertaklar bolalarni ovutishga, ayrim yovvoyi va uy hayvonlari qushlar haqida ma‘lumot berishga, ularning nutqini o‘stirishga, uxlashdan oldin tinch-sokin kayfiyatni hosil qilishga qaratiladi boladagi ezgulikka intilishni shakllantiradi, rivojlantiradi.

Bolalar qo‘shiqlarining ham kattalar aytadigan mehnat, mavsum- marosim, lirik qo‘shiqlardan farqli jihatlari bor. Jumladan, bolalar qo‘shiqlari ko‘pincha mavsumiy xususiyatlarga ega bo‘lib, ko‘pincha qo‘l-oyoq harakatlari bilan ijro etiladi. “Boychechak”, “Oftob chiqdi olamga”, “Oq terakmi ko‘k terak”, “Chitti gul”, “Laylak keldi, yoz bo‘ldi”, “Yomg‘ir yog‘aloq” kabi o‘nlab qo‘shiqlar bolalar qo‘shiqlari namunalariidir.

Tez aytishlar bolalar folklori tarkibiga nisbatan keyin qo‘shilgan janr hisoblanadi. Olimlarning fikricha, tez aytishlar avvallari alohida janr sifatida “tural”, “chalg‘ituv”, “chalish”, “adashish” atamallari bilan mashhur bo‘lgan. “Tez aytish” esa nisbatan keyingi atamadir. Vaqt o‘tgani sari bu janr kattalardan bolalar folkloriga ko‘chgan. Qadimgi tez aytishlardagi so‘zlarning ko‘pligi bu fikrning to‘g‘ri ekanligini tasdiqlaydi. Gap shundaki, tez aytish qoidasida namuna to‘liq aytib bo‘lmaguncha nafas olish mumkin emas. Son jihatidan shu qadar ko‘p so‘zli tez aytishlar borki, ularni yosh bola ayta olmaydi. Shuning uchun bu tez aytishlar avvaliga katta yoshdagi odamlar o‘rtasidagi keng tarqalgan bo‘lishi mumkin, degan xulosaga kelingan. Tez aytishning ikkinchi qoidasi matndagi tovushlarni aniq talaffuz qilish kerakligi bilan belgilanadi. Tez aytish hozirgi paytda bolalarning ayrim tovushlarni talaffuz qilishdagi kamchiliklarini yo‘qotish jarayonini tezlashtiradi.

Katta yoshdagi o‘smirlar orasida sanamallarni bilmaydiganlar bo‘lmasa kerak. Chunki yoshlik chog‘imizda hammamiz ikkiga bo‘linib o‘ynaydigan musobaqalarda qatnashganmiz. Quvlashmashoq, bekinmashoqlarda ishtirok etganmiz. Sanamallarning matnlari bir nechta maqsadga qaratilgan bo‘ladi. Avvalo, sanamallardagi qofiya, o‘xshatish, istiora, sifatlashlar yosh o‘g‘il-qizlarda estetik didni rivojlantirishga, ularda har bir harakat, har bir so‘zni go‘zal talaffuz qilish ko‘nikmasini egallashga ko‘maklashadi. Ikkinchidan, hayot murakkabliklari bilan ilk bor to‘qnashtiradi: qaysi guruhda ishtirok etishini uning xohlashidan qat‘i nazar hal qiladi. Sanamada qatordan chiqish o‘yin boshining hisobni

kimdan boshlashiga bog‘liq ekanini anglatadi. Uchinchidan, sanash tartibi haqida ko‘nikma hosil qiladi. Ayniqsa, maktab yoshiga endi to‘lgan bolalar uchun bu xususiyat muhim hisoblanadi. Masalan, “Bir ikki o‘n olti, o‘n olti deb kim aytdi, o‘n olti deb man aytdim, ishonmasang sanab boq” sanamasida talaffuzdagi zarblar soni o‘n oltita bo‘lib, har bir zarbdan so‘ng yerga bittadan chiziq tortilsa, umumiy son o‘n oltiga teng bo‘ladi. Aytilishidagi qulaylik, eslab qolishning osonligi, yerga chiziq tortish harakati bolada qiziqish uyg‘otadi va juda bo‘lmaganda o‘n oltigacha sanash ko‘nikmasini tez o‘zlashtirishga olib keladi.

Demak, o‘zbek bolalar folklori janrlar rang-barangligi, asarlar badiiyati va son ko‘lami jihatidan boshqa xalqlar og‘zaki ijodi qatoridan munosib o‘rin olishga loyiqdir. Bolalar folklori namunalari o‘zbekning o‘z farzandi tarbiyasiga, binobarin, xalqining, yurtining kelajagiga mas‘uliyat tuyg‘usini yaxshi his etganini, qanchalar e‘tibor bilan qaraganini ko‘rsatadi. Bu e‘tibor o‘z navbatida umuman xalqimiz ongida ajdodlar xotirasiga hurmat tuyg‘usining kuchli bo‘lishiga olib kelgan. Qadriyatlarimizni e‘zozlash, tariximizga hurmat bilan qarash allalar ohangi bilan jismimizga singib ketgan. Ertaklar orqali o‘tmishda yurtdoshlarimizning hayot tarzi bilan tanishganmiz. Tez aytish, topishmoq, sanamalar, qo‘shiqlar bilan ovunganmiz. Oxir oqibatda bu asarlar bizning ruhan, tabiatan o‘zbek bo‘lib voyaga etishimizga xizmat qilgan. Bu an‘ana, ayniqsa, mustaqillik yillarida yana keng ommalashdi. Binobarin, asrlar oldin yaratilgan bolalar folklori namunalari bugungi kunda o‘z vazifasini bajarmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo‘rayev M., Eshonqulov J. “Folklorshunoslikka kirish”.- Toshkent. 2017.
2. Jumaboyev M. “Bolalar adabiyoti va foiklori”. – Toshkent. 2006.
3. Abduraximov M. “O‘zbek topishmoqlari”.- O‘qituvchi. 1991.
4. Isayev K. “Folklor asarlarini sahnalashtirish”.-Toshkent. 2020.
5. www.ziyouz.com
6. www.fayllar.org